

*Ірына Вырва*

## **ДА ЭТНАКУЛЬТУРНАЙ ХАРАКТАРЫСТЫКІ БАРАНА Ў БЕЛАРУСКІМ І НЯМЕЦКІМ ТРАДЫЦЫЙНЫМ ФАЛЬКЛОРЫ**

У біялагічным відзе, прадстаўленым баранам і авечкай, значнымі з'яўляюцца тэрыяморфныя вобразы, якія вызначаюцца дзвюма парамі супрацьпастаўленняў: мужчынскі – жаночы (баран – авечка), адносна бацькоў і адносна дзяцей (баран і авечка – ягня). У цэлым вобразы авечкі і барана рэалізуюць агульнае кола сімвалічных значэнняў, перадусім залежных ад полу жывёлы. У вобразе авечкі часцей выяўляецца сувязь з матывамі адданасці, далікатнасці, пяшчотнасці, а ў вобразе барана падкрэсліваецца плоднасць, сувязь з сонцам і бажэствамі святла, у малых жанрах і казках пра жывёл актуалізуюцца адмоўныя сэнсы, калі гаворка ідзе пра глупства і ўпартасць барана.

Культ барана характэрны для многіх народаў, у той ці іншай ступені ён прадстаўлены ў фальклоры ўсіх індаеўрапейцаў, у тым ліку беларусаў і немцаў. На тэрыторыі Усходняй Еўропы паўсюль фіксуецца пахаванне чарапоў бараноў у курганах (Гнёздава, Чарнігаў), што звязваецца са скандынаўскімі звычаямі. На тэрыторыі Беларусі чарапы бараноў выяўлены побач з касцяком чалавека ў курганных пахаваннях блізу вёсак Шо, Залеські, Чарневічы (Глыбоцкі раён Віцебскай вобласці). Разам з тым суаднесенасць барана з курганамі захавалася ў фальклорных тэкстах. Так, існуюць шматлікія павер'і аб белых баранчыках,

якіх бачаць апоўначы на курганах. Пра Барашкаў камень блізу вёскі Гудзеняты ёсць паданне, згодна з якім у час шведска-рускай вайны салдаты на камені смажылі барана. У выніку яго спажывання, аднак, шмат шведскіх салдат аслебла, яны блукалі вакол каменя і гінулі ў багне. Свята з вогнішчамі ў гонар барана адзначалася на гары каля вёскі Варганы Докшыцкага раёна і было звязана з культурам урадлівасці [4, 44].

Асобныя даследчыкі звязваюць культ барана з сімвалам сонца, што было выяўна прадстаўлена ў старажытным Егіпце. Ускосна на такое суаднясенне паказвае этымалагічная блізкасць слоў: \*jaŋe: руск.-цслав. (ягня) [15, 172]; \*jaŋina: балг. (воўна ягняці) [15, 173]; \*jaŋo: чэш., руск.-цслав., укр. (вясна); jaŋr (год) ням. [15, 175].

Культурая роля барана і адпаведная яго ўключанасць у рытуал надзвычай трывалыя. Як ахвярная жывёла ён неаднаразова згадваецца ў Бібліі. А. Трубачоў адзначае, што сувязь авечкі (барана) з рэлігіяй мае старажытнае паходжанне. Ахвярапрынашэнне магло быць крывавым і бяскроўным. У апошнім выпадку ў ахвяру прыносілі воўну, што выяўляе вельмі старажытныя карані. Верагодна, што лексема \*reku «скаціна», якое звязваюць з літоўскім рэшці «рваць, сцябаць», першапачаткова абазначала авечку, жывёлу, у якой бяруць, скубуць поўсць. У такім выпадку агульная індаеўрапейская назва авечкі \*ovis другасная [11, 10–11].

У Германіі адной з праяў былых ахвярапрынашэнняў з'яўляецца традыцыя выпякаць калядны хлеб у форме бараноў, у некаторых мясцовасцях з перакрываваемымі нагамі, часам у цеста дадаюць кроў забітага барана ці ягняці [17, 266]. У Верхняй Баварыі яшчэ ў 1854 г. бытаваў рытуал, калі перад Вялікаднем вяскоўцы выбіралі ў адным з двароў найлепшага барана (па чарзе), забівалі яго, а адсечаную галаву ўпрыгожвалі вянком, залацілі рогі і разам з мясам асвячалі ў царкве, пасля кожны двор атрымліваў сваю частку [16, 1348]. Баран быў сімвалам урадлівасці і плоднасці, у выглядзе барана ў многіх мясцовасцях Германіі прадстаўлялі дэманаў урадлівасці, таму ён быў звычайнай ахвярай падчас свята ўраджаю [18, 378]. В. Мангардт паказвае на сувязь германскіх вераванняў з грэчаскімі міфамі, у якіх баран з'яўляецца персаніфікацыяй сіл урадлівасці [19, 92]. У Германіі, каб пастуляваць добры працэс вегетацыі і атрымаць багаты ўраджай у наступным годзе, пасля заканчэння жніва барана закопвалі на полі ў зямлю і касой адсякалі яму галаву, рытуал павінен быў сімвалізаваць ахвяру дэманам урадлівасці [18, 164].

У Саксоніі падчас свята пастухоў адзін з удзельнікаў абыходзіў статак з адрэзаным барановым хвостом, што павінна было паспрыяць плоднасці жывёл [17, 556].

Як сімвал урадлівасці і плоднасці баран знайшоў адлюстраванне і ў славянскай міфалогіі. В. Іванаў падкрэслівае сувязь барана з прарокам Іллёй, якога ў некаторых мясцовасцях называюць Ілля барані рог. На думку даследчыка, Ілля заняў месца язычніцкага Вялеса, а традыцыя ставіць у Іллёў дзень галаву барана на стол з'яўляецца водгукам старыжытных ахвяраванняў богу ўрадлівасці [6, 170].

Матэрыя ахвярапрынашэння захавалася ў казках. А. Нагавіцын у артыкуле «Сястрыца Алёнушка і брацец Іванушка» знаходзіць у названай казцы сляды

архаічнага ахвяпрынашэння бажэствам урадлівасці. У беларускіх варыянтах казкі герой ператвараецца не ў казляня, а ў ягня: «Аглядаецца яна назад, аж бяжыць баранька, і на ім адна шарсцінка залатая, другая сярэбраная» [13, 261]. Не ва ўсіх варыянтах казкі герой вяртае сабе чалавечы вобраз, тым не менш казка падкрэслівае, што такі фінал зусім не сумны і не журботны: «А ён стаў жыць-пажываць з ёй і добра нажываць. І баранька жыве з імі» [13, 265].

Сярод казачных матываў толькі нешматлікія захоўваюць сувязь з міфамі. Большая іх частка адносіцца да матываў суіснавання звяроў, дзе баран узгадваецца ў судачыненні з іншымі жывёламі (гл.: [21]). Часам у казках дурны баран хітрасцю перамагае мацнейшых жывёл («Як казёл і баран ваўкоў напужалі» [7, 56]). У казцы «Як Іван-дурак паймаў у рэпе лютчага старыка» баран аказваецца чароўным апекуном і выратаўвае галоўнага героя: бык з баранам знаходзяць у моры бочку, дзе ляжыць забіты Іван. Каб яго ажывіць, баран забівае быка і з дапамогаю скуры заманьвае ворана, які паказвае месца, дзе ёсць жывая вада [13, 178].

У мясцовасцях, дзе авечкагадоўля была асновай гаспадаркі, сувязь барана з рытуалам была найбольш трывалая. Вобразы жывёл шырока выкарыстоўваюцца ў якасці сімвалічнага коду для фальклорнага ўвасаблення сацыяльных адносін. Прыкладам, у вясельных абрадах балгар баран (авечка) прадстаўлены як ахвярныя жывёлы, сімвалы урадлівасці, плоднасці і як персаніфікацыя маладых, увесь абрадавы комплекс можна ўмоўна абазначыць як «вясельны баранчык». Ён уключае некалькі паслядоўных абрадавых дзеянняў, звязаных з асноўнымі момантамі вяселля, калі адбываецца абмен падарункамі паміж сем'ямі. Шлюбныя адносіны ўсталёўваюцца ў выніку сімвалічнага абмену жывёламі [1, 16]. У Паўночных і Заходніх Радопах вясельную ежу гатавалі толькі з бараніны. Жывёл забівалі позна вечарам, маладыя з'ядалі без солі сэрца барана, каб «мець адно сэрца і кахаць адзін аднаго». Упрыгожаных баранаў дарылі сям'і дзяўчыны родныя жаніха, калі тая аказвалася цнатліваю. Бараны з'яўляліся атрыбутам сватоў з мужчынскага боку, іх няслі ці вялі перад дружнай жаніха [1, 17]. Хлопец параўноўваецца з «чарнавокім авенам». «Авен» у дачыненні да хлопца з'яўляцца абазначэннем лепшага, першага сярод іншых [1, 18].

У нямецкай традыцыі сімволіка барана як «мужчынскага» пачатку паспрыяла яго выкарыстанню ў любоўнай магіі. Калі мужчына пачынаў падазраваць, што жонка мае палюбоўніка, ён утыкаў іголку ў сэрца барана і варыў яго: як толькі сэрца зварыцца, да яго павінна было вярнуцца каханне жонкі [15, 1368].

Адмоўная канатацыя ў дачыненні да вобраза барана спадарожнічае адлюстраванню такіх якасцей, як глупства, упартасць: «Малады як баран дурны» [9, 225]; «Казаў воўк, што гарох тоўк, авечак не чапаў – баран паслухаў ды й прапаў» [9, 245]; «Дурны баран усё стада збянтэжыць» [9, 249]. У беларускіх жніўных песнях жорсткі пан ці пані параўноўваюцца з баранам ці авечкай за неадчувальнасць да чужога клопату: «*Наш пан баран, баран, / Не тускае дамоў зрань. / Наша пані авечая, / Дзяржыць жнеек да вечара*» [5, № 25,

83]; «А ў пана сэрца авечае, / Дзяржыць мяне да вечара» [5, № 21, 82]; «Да наш пан – баран, баран, / Да наша пані – авечачка» [5, № 25 б, 84].

У беларускай і нямецкай міфалогіі сустракаюцца згадкі пра «нячыстую» сілу ў вобразе барана і авечкі. У нямецкай традыцыі – значна радзей, што звязана з блізкасцю гэтай жывёлы да біблейскай сімволікі і больш ранняй хрысціянізацыяй Германіі. Былічкі з удзелам барана-чорта фіксуюцца на Гомельшчыне: «Бараньчык зайшоў у тую ваду, дзе нянька была, і крычыць. Яны ўслед за бараньчыкам у ваду, хацелі яго выцягнуць. Схваціліся за яго хвост, пацягнулі і самі ўпалі ў тую ваду. А ў руках іх была тая нянька. А бараньчык тады засмяяўся і знік» (в. Пакалюбічы Гомельскага раёна) [8, 55]; «І тут да яго падбягае авечка і няжданна прыгае яму на спіну. Хлапец схпіў авечку тую за ногі. (...) Але авечка пачала прасіць чалавечым голасам, каб той яе не трогаў» (в. Ільмоўка Гараднянскага раёна [8, 107]; «Як човік колыся повісіцца, – на могліцах нэ хоронілі, а дэ-нібудь на крыжовой дарозі ховают ёго. І вот музыкант ідэ (каля месца пахавання) на другую деревню, – вот очэпіўся баран. Очэпіўся і не могу одогнаць. А што ж то – чорт!» (в. Крыўляны) [3, 86]; «...Сидел человек на берозе, чорный. Как я близко подхожу, а ён – шарах у ваду! И сделался бараном, и захихатаў!» [2, 40]; «На дарозе тратіўся баран і коні сталі, не ідуць. Стаў я, прынаравіўся да як шыбануў пятлю, так акурат і закінуў таму барану на шыю. Звязаў, узваліў на воз. Пагнаў гэто я коней, а тыя ані з места. Бачу я, што гэто не просты баран, а якісь нячысік, от я развязаў лейцы да й скінуў яго з воза. Баран забляў, зарагатаў да й разсытаўся на дарозе бы мяшок жару. А коні як рвануць, як панясуць» [10, № 2151, 248].

Менавіта ў вобразе барана ў казках і легендах паказваецца заклёты скарб. У казцы «З рога ўсяго многа» Вецер дорыць дзеду «чароўнага бараньку». Каб атрымаць багацце, трэба сказаць: «Баранька, страханія, насып злата-серабра» [12, 578]. «Хлопцы пайшлі шукаць клад і паклікалі з сабою старога са сваёй вёскі, але той адмовіўся, сказаўшы: «Калі Бог захоча, так і ў вакно дасць». Хлопцы нічога не знайшлі акрамя мёртвага барана і жартам кінулі яго старому ў вакно, а баран рассытаўся на хаце чарвонцамі» (гл. [20]).

У германскай традыцыі згадкі пра дэманалагічных істот у выглядзе бараноў нешматлікія. У Швабіі і Ціроле зафіксавана вераванне ў бараноў-зданяў, якія ператвараюцца ў іншых жывёл і шкодзяць людзям [14, 1370], у Альдэнбурзе сустракаюцца згадкі пра чорта ў вобразе барана, адна саксонская сага распавядае пра барана з вогненымі рагамі [17, 558].

Такім чынам, можна адзначыць пэўнае падабенства этнакультурнай ролі барана ў беларускім і нямецкім фальклоры. На фарміраванне народных вераванняў моцна паўплывала хрысціянская традыцыя, у якой ягня з'яўляецца сімвалам Хрыста. Як жывёла, звязаная з рытуалам, баран мае дачыненне да іншасвету і культу продкаў, часта выступае як сімвал урадлівасці. У адрозненне ад беларускай і германскай традыцыі, у мясцовасцях, дзе авечкагадоўля са старажытнасці мела першаснае гаспадарчае значэнне, сімволіка барана прадстаўлена шырэй і мае больш глыбокія міфалагічныя карані.

## ЛІТАРАТУРА

1. *Васева В.* «Свадебный барашек» в болгарской традиции // Живая старина. 2005. № 3.
2. *Виноградова Л. Н.* Полесская народная демонология на фоне восточнославянских данных // Восточнославянский этнолингвистический сборник. Исследования и материалы. М., 2001.
3. *Виноградова Л. Н.* Той, що лозами трасе // Слово и культура. Памяти Н. И. Толстого. М., 1998. Т.2.
4. *Дучыц Л.* Баран // Беларуская міфалогія: энцыкл. слоўнік. Мн., 2004.
5. *Жніўныя песні* / уклад. А. С. Ліс, В. І. Ялатаў. Мн., 1974.
6. *Иванов Вяч. Вс., Топоров Вл. Н.* Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. М., 1974.
7. *Казкі ў сучасных запісах* / склад. К. П. Кабашнікаў, Г. А. Барташэвіч. Мн., 1989.
8. *Новак В. С.* Міфалогія беларусаў. Гомель, 2005.
9. *Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн.* / склад. М. Я. Грынблат. Мн., 1976. Кн. 2.
10. *Сержпутоўскі А. К.* Прымкі і забабоны беларусаў-палешукоў. Мн., 1998.
11. *Трубачёв О. Н.* Происхождение названий домашних животных в славянских языках. Этимологические исследования. М., 1960.
12. *Чарадзейныя казкі: у 2 ч.* / склад. К. П. Кабашнікаў, Г. А. Барташэвіч. Мн., 1973. Ч. 1.
13. *Чарадзейныя казкі: Мн., 1978. Ч. 2.*
14. *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд.* М., 1981. Вып. 8.
15. *Hoffman-Krayer E.* Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin, 2000. Bd.3.
16. *Hoffman-Krayer E.* Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin, 2000. Bd.5.
17. *Hoffman-Krayer E.* Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin, 2000. Bd.6.
18. *Hoffman-Krayer E.* Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin, 2000. Bd.9.
19. *Mannhardt W.* Mythologische Forschungen. Strassburg, Trübner, 1884.
20. *Наговицын А. Е.* <http://www.paganism.ru/alenivan.htm> 20.06.2006.
21. <http://www.pagan.ru/k/klad1.php> 20.06.2006.
22. <http://mythology.narod.ru/myth-animals/ram-o.html>. 14.09.2006.